

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УМОВАХ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ
ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
БУКОВИНСЬКИЙ ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР
ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА В УМОВАХ
БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ**

Навчальний посібник

Чернівці
Технодрук
2022

УДК 342.951:374(477)(075.8)
Г87

Рекомендовано вченою радою Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича (протокол № 4 від 28 березня 2022 р.)

Рецензенти:

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор;
Сакрієр О.Л., кандидат політичних наук

*Науковий редактор – Круглашов А. М.
Літературно-науковий редактор – Ротар Н. Ю.
Технічний редактор – Цікул І. В.*

Колектив авторів:

доктор політичних наук, професор А. М. Круглашов (вступ, розділ 1, післямова, наукова редакція); доктор політичних наук, професор Н. Ю. Ротар (розділ 2, літературно-наукова редакція); кандидат історичних наук Т. С. Богачик (розділ 3 у співавт. з кандидатом політичних наук В. І. Чебаник); кандидат політичних наук, доцент І. С. Недокус (розділ 5); кандидат історичних наук Н. В. Нечаєва-Юрійчук (розділ 4); кандидат політичних наук І. О. Равлик (розділ 6 у співавт. з кандидатом політичних наук І. В. Цікул); кандидат політичних наук І. В. Цікул (розділ 6 у співавт. з кандидатом політичних наук І. О. Равлик, технічна редакція); кандидат політичних наук В. І. Чебаник (розділ 3 у співавт. з кандидатом історичних наук Т. С. Богачик).

Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз : навчальний
Г87 посібник / за ред. А. М. Круглашова, Н. Ю. Ротар, І. В. Цікул. Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2022. 184 с.
ISBN 978-617-8034-33-7

У навчальному посібнику міститься необхідний теоретичний та аналітичний матеріал для поглибленого розуміння предмету і змісту громадянської освіти, широкий спектр дидактичних і методичних розробок і матеріалів, корисних для повсякденної навчально-педагогічної роботи викладачів-предметників.

Колектив авторів аналізує цілі та завдання громадянської освіти, вивчає регіональні приклади партнерства освітніх закладів та інститутів громадянського суспільства в Чернівецькій області, визначає перспективні напрямки розвитку їх співпраці у царині громадянської освіти, узагальнює європейський досвід моделювання громадянських компетентностей і пропонує оптимальні шляхи його імплементації у вітчизняну освітню практику, характеризує основні новації в системі громадянської освіти у контексті реалізації завдань з формування нової української школи, розкриває пріоритетні завдання і принципові особливості, які повинна враховувати громадянська освіта в сучасних умовах розвитку полікультурних регіонів, висвітлює сучасні наукові підходи і методи викладання курсу «Громадянська освіта» у школі та надає практичні поради з їх використання, презентує й ілюструє на прикладах практики використання інтерактивних технік у системі громадянської освіти.

Для вчителів, учнів, студентів, аспірантів, науковців, викладачів закладів вищої і післядипломної освіти, працівників органів державної влади, посадових осіб органів місцевого самоврядування усіх зацікавлених проблемами розвитку громадянської освіти.

УДК 342.951:374(477)(075.8)

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ 1. Творення громадянина: партнерство освітніх закладів та інститутів громадянського суспільства	8
Розділ 2. Інтеграція європейської моделі громадянських компетентностей до системи громадянської освіти України	38
Розділ 3. Громадянська освіта у контексті завдань НУШ ..	62
Розділ 4. Специфіка громадянської освіти в полікультурних регіонах	75
Розділ 5. Сучасні методи викладання курсу «Громадянська освіта» у школі.....	99
Розділ 6. Інтерактивні техніки у системі громадянської освіти	113
Післямова	138
Додатки	140

РОЗДІЛ 2

ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДО СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Фундаментальні зміни у розумінні функцій та форм освіти і знань відбулися під впливом процесів глобалізації, які швидко й принципово змінили вимоги до професійного середовища всіх країн світу. Для європейської освітньої політики це означало, що шкільна освіта мала стати менш орієнтованою на процес передачі знань та більш сфокусованою на результатах й індивідуальних компетенціях, що відображають активність, автономність та мотивацію учнів у контексті концепту навчання упродовж усього життя. Актуалізація компетенцій та необхідність вимірювання їх, а не знань, відповідних тій чи іншій предметній галузі або навчальній програмі, кинули виклик міжнародній політиці в галузі освіти.

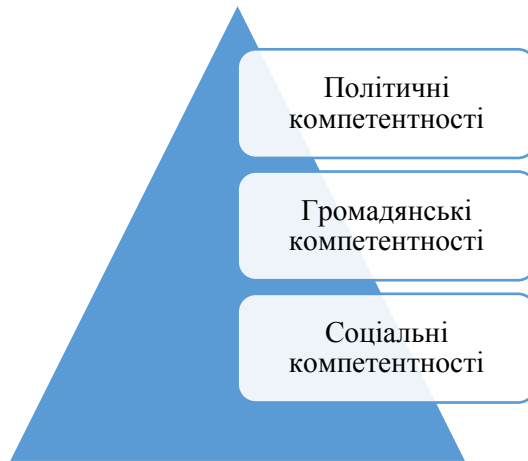
Першим кроком у моделюванні системи вимірюваних громадянських компетентностей є визначення сутності та структури даного поняття. Термін *ключові компетенції* вперше був вжитий на симпозіумі Ради Європи в лютому 1996 р. в Берні під час обговорення проблеми – Які компетенції є найважливішими для молодих європейців задля побудови спільної Європи? Результатом обговорень став сформований перелік, у якому рейтинговими були визначені такі компетенції як: навчання, мислення, пошук, удосконалення, спілкування, співпраця, дія.

Існує безліч різних визначень та варіантів використання терміна *компетентність* як у теорії, так і в повсякденній педагогічній практиці. Частіше за все компетентність означається як цілісне розуміння продуктивності – досягнень, засновані на знаннях та навичках, що поєднані з цінностями, ставленням та мотивацією. Для поглиблення розуміння сутності, функцій та ролі

компетенцій принципове значення мали результати європейського проєкту DeSeCo, який був реалізований за фінансової підтримки Організації економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD). Проєкт DeSeCo був ініційований наприкінці 1997 р. з метою забезпечення надійної концептуальної основи для визначення ключових компетенцій та поглиблення міжнародних досліджень, спрямованих на вимірювання рівня компетентності молоді і дорослих.

Визнаючи різноманітність цінностей та освітніх пріоритетів у різних країнах та культурах, в рамках DeSeCo, по-перше, були виявлені універсальні проблеми світової економіки та культури та ті спільні цінності, що визначають вибір найважливіших для сьогодення компетенцій; по-друге, Д.Ричен та Л.Салганік запропонували схвально сприйняте науковою спільнотою визначення компетенції, як здатність успішно відповідати складним вимогам в конкретному контексті за допомогою мобілізації психосоціальних ресурсів (включаючи когнітивні та афективні аспекти) [18, р. 43]. Розгортаючи зміст запропонованого визначення, дослідники пояснюють компетенції як внутрішні ментальні структури у сенсі здібностей, схильностей чи ресурсів, вбудованих у людину, що вступають у взаємодію з конкретним завданням чи вимогою реального світу. Внутрішні ментальні структури вимірюють через знання, когнітивні навички, практичні навички, відносини, емоції, цінності, етику та мотивацію.

Відповідно, соціальні компетентності є комплексними навичками, які набуваються індивідом у процесі включення в соціальні процеси та обумовлюють ефективність подолання певного типу соціальної ситуації. Зазвичай, не йдеться про одну соціальну компетентність, науковці розрізняють три категорії соціальних компетентностей, що перебувають між собою у ієрархічних відносинах (Рисунок 1).

Рис. 1. Ієрархічна структура соціальних компетентностей

Відтак, формування соціальних компетентностей є результатом участі людини в різних типах соціальних відносин, а їх розвиток визначає соціальне функціонування особистості, її залучення до спільноти, сприйняття себе як частини більшої спільноти. Відповідний рівень соціальних компетентностей дозволяє розвивати громадянські компетентності, що зазвичай визначаються як здатність співпрацювати з іншими людьми для загального блага, свідомо брати участь у політичних процесах, спрямовувати діяльність на політичний розвиток суспільства. Завдяки громадянській компетентності людина поєднує діяльність, що здійснюється на благо громади, з відчуттям власної автономії. Щоб перейти від рівня взаємодії з членами певної спільноти до рівня відносин між окремою людиною та державою, необхідно розвивати політичні компетенції, які обумовлюють політичну участь громадян та їх політичну суб'єктність. Відповідно до теорії детермінант соціальних компетентностей, виокремлюють фактори, що впливають на рівень оволодіння ними: (1) інтелектуальні змінні, зокрема й соціальний та емоційний інтелект особистості; (2) особистісні риси, такі як відкритість, активність, емоційна врівноваженість, низька емоційна реактивність; (3) досвід формального та неформального навчання соціальним навичкам.

Одночасно з розгортанням проєкту DeSeCo у європейському просторі був ініційований процес формування та розвитку громадянської освіти шляхом формування чітко означеної системи громадянських компетентностей. Його початок був покладений на Другому саміті глав держав і урядів держав-членів Ради Європи (Страсбург, 10–11 жовтня 1997 р.). Під час цієї зустрічі офіційно були визнані наміри європейських держав розвивати освіту для демократичного громадянства, які зазнали документального оформлення на рівні Плану дій з виховання демократичного громадянства. Основними принципами освіти для громадянства були визначені: (1) принцип дотримання прав та обов'язків громадян, залучення молоді до розвитку інститутів громадянського суспільства; (2) принцип сприяння обізнаності про європейську культурну спадщину; (3) принцип сприяння взаємоповазі і солідарності між народами та порозумінню між громадянами.

Невдовзі, під час офіційного святкування п'ятдесятої річниці Ради Європи (1999 р.), в Будапешті були прийняті Декларація та Програма освіти для демократичного громадянства, спрямовані на: активізацію зусиль для розробки ефективних стратегій, засобів та методів зміцнення демократичної структури суспільства; обмін та поширення знань, досвіду та передових практик демократичного громадянства по всій Європі; надання допомоги в реформуванні освіти та іншої відповідної політики; створення мережі громадянського партнерства; сприяння поінформованості громадян про права людини та розуміння її обов'язків. Смісловим ядром ухвалених документів став розвиток концепції демократичного громадянства в політичному, правовому, культурному та соціальному вимірах.

Стурбована зростаючим рівнем політичного та громадянського абсентеїзму, браком довіри до демократичних інституцій, збільшенням випадків корупції, расизму, ксенофобії, агресивного націоналізму, нетерпимості до меншин, дискримінації та соціального відчуження, які є серйозними загрозами безпеці,

.....
стабільності та зростанню демократичних суспільств, Рада Європи у 2002 р. рекомендувала національним урядам держав-членів інтегрувати освіту для демократичного громадянства до цілей освіти, освітньої політики та реформ на рівні національних стратегій розвитку. Саме в цих рекомендаціях були закладені базові положення розвитку національних систем громадянської освіти у європейських країнах. Розуміючи освіту для демократичного громадянства як чинник забезпечення соціальної згуртованості, взаєморозуміння, міжкультурного та міжрелігійного діалогу та солідарності, сприяння запровадженню принципу гендерної рівності, заохочення до формування гармонійних відносини в державі та між державами, інноваційності в організації й управлінні системами освіти, підготовці навчальних програм та виробленні методів навчання, Рада Європи означила її як основоположну освіту в: (1) сприянні формування вільного, толерантного та справедливого суспільства, (2) захисті цінностей і принципів свободи, плюралізму, прав людини та верховенства права, які є основою демократії. Виховання демократичного громадянства передбачало використання засобів та інструментів формальної, неформальної та інформальної освіти, що в сукупності формує здатність людини діяти як активний та відповідальний громадянин упродовж усього свого життя.

Відтак, освіта для демократичного громадянства, в найширшому розумінні, позиціонувалася Радою Європи як центральний концепт реформ та реалізації освітньої політики європейських держав у XXI столітті. Особлива увага приверталася до запровадження таких освітніх підходів та методів навчання, які спрямовувалися на навчання спільному життю в демократичному суспільстві, протидії агресивному (руйнівному) націоналізму, расизму та нетерпимості, запобігання формування екстремістського типу мислення та поведінки. Відповідно до рекомендацій Ради Європи, досягненню означених цілей мало сприяти набуття ключових компетенцій, наведених на Рисунку 2.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
ДО СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

.....

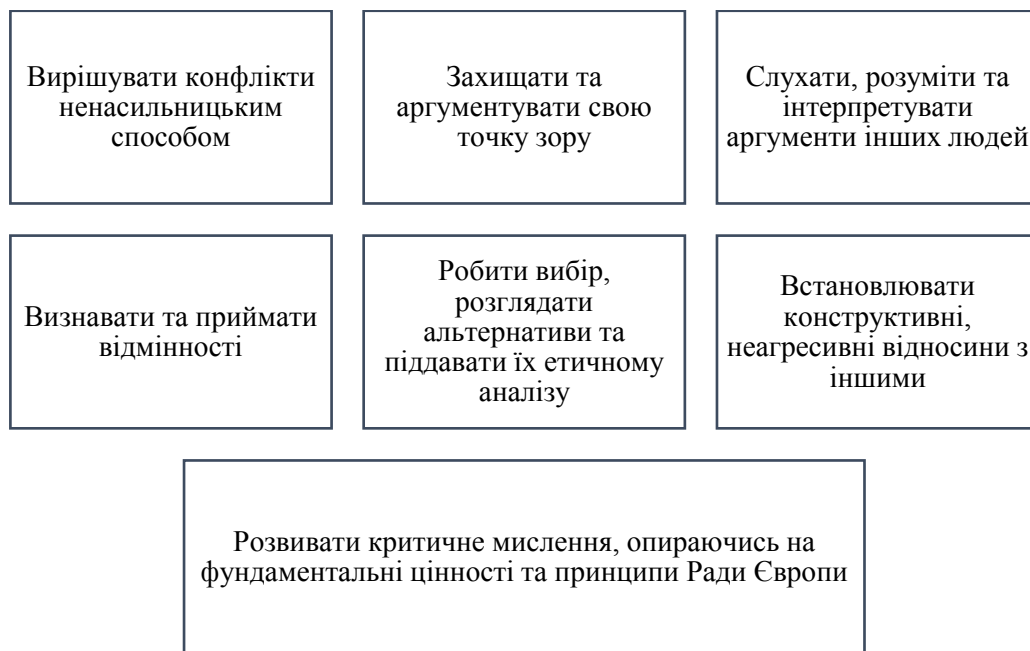

Рис. 2. Ключові компетентності демократичного громадянства,
Рада Європи (2002)

Як особливо важливий аспект формування компетенцій демократичного громадянства слід відзначити увагу Ради Європи до:

– *Методів навчання*, зокрема участі учнів, працівників системи освіти та батьків у демократичному управлінні навчальним закладом; просування демократичного етосу в освітніх відносинах; методи проєктної педагогіки; дослідницькі методи; методи залучення учнів до індивідуального та колективного оцінювання їхньої підготовки; обміни, зустрічі та партнерство між учнями та вчителями з різних шкіл; встановлення громадянського партнерства між школою, сім'єю, громадою, професійним середовищем та ЗМІ.

– *Підготовки вчителів* в сфері демократичного громадянства, насамперед формування розуміння політичного, правового, соціального та культурного вимірів громадянства; сутності ключових компетенцій; вміння працювати в міждисциплінарному середовищі; здатність встановлювати відносини в середовищі навчального закладу; усвідомлення

.....
необхідності підвищення кваліфікації. З метою забезпечення набуття цих компетенцій були розроблені спеціальні навчальні програми в рамках створення або реформування європейських національних систем освіти та підвищення кваліфікації вчителів з усіх навчальних дисциплін та заохочувався розвиток методичних і освітніх ресурсно-консультаційних центрів, відкритих для всіх формальних та неформальних суб'єктів освітнього процесу.

– *Нових інформаційних технологій*, які актуалізують необхідність розвивати медіаосвіту та заохочувати засоби масової інформації на шляху просування освіти демократичного громадянства.

Концептуальними результатами (Рисунок 3) діяльності Ради Європи у сфері розвитку демократичного громадянства стало прийняття 47 державами-членами цієї міжнародної організації Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини (2010 р.) та Рамки компетентностей для культури демократії (RFCDC, 2017).

Освіта для демократичного громадянства	Освіта в галузі прав людини
<ul style="list-style-type: none"> • Означає навчання, підготовку, підвищення обізнаності, інформацію, практики і діяльність, які мають на меті, за рахунок надання учням знань, навичок і розуміння, розвинути їх ставлення та поведінку для надання можливості здійснювати і захищати свої демократичні права та обов'язки в суспільстві, цінувати різноманітність і відігравати активну роль у демократичному житті з метою заохочення та захисту демократії і верховенства права	<ul style="list-style-type: none"> • Означає навчання, підготовку, підвищення обізнаності, інформацію, практики і діяльність, які мають на меті, за рахунок надання учням знань, навичок і розуміння, розвинути їх ставлення та поведінку для надання можливості зробити свій внесок у будівництво та захист універсальної культури прав людини в суспільстві з метою заохочення та захисту прав людини та основних свобод

Рис. 3. Зміст освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, Рада Європи (2010)

Наведені на Рисунку 3 означення змісту освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини вказує на тісний взаємозв'язок між ними: ці напрями освіти відрізняються за тематикою і обсягом, однак не завданнями і практичною

РОЗДІЛ 2. ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
ДО СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

складовою. Освіта для демократичного громадянства зосереджується на демократичних правах і обов'язках та активній участі у політичній, соціальній, економічній, правовій і культурній сферах життя суспільства, тоді як освіта з прав людини пов'язана з ширшим спектром прав людини та основних свобод в кожному з аспектів життя людей. У Рамці компетентностей для культури демократії (Рисунок 4) цей зв'язок був унаочнений через смислове об'єднання цінностей, ставлення та навичок, знань та критичного розуміння, необхідних для здійснення демократичного громадянства та міжкультурного діалогу, характерних для двох вимірів освіти. Зауважимо, що термін «компетентність» визначався як «здатність мобілізувати та застосувати відповідні цінності, ставлення, уміння, знання та/ або розуміння, щоб належним чином ефективно реагувати на вимоги, виклики та можливості, що виникають у певному середовищі» [1, с. 34].

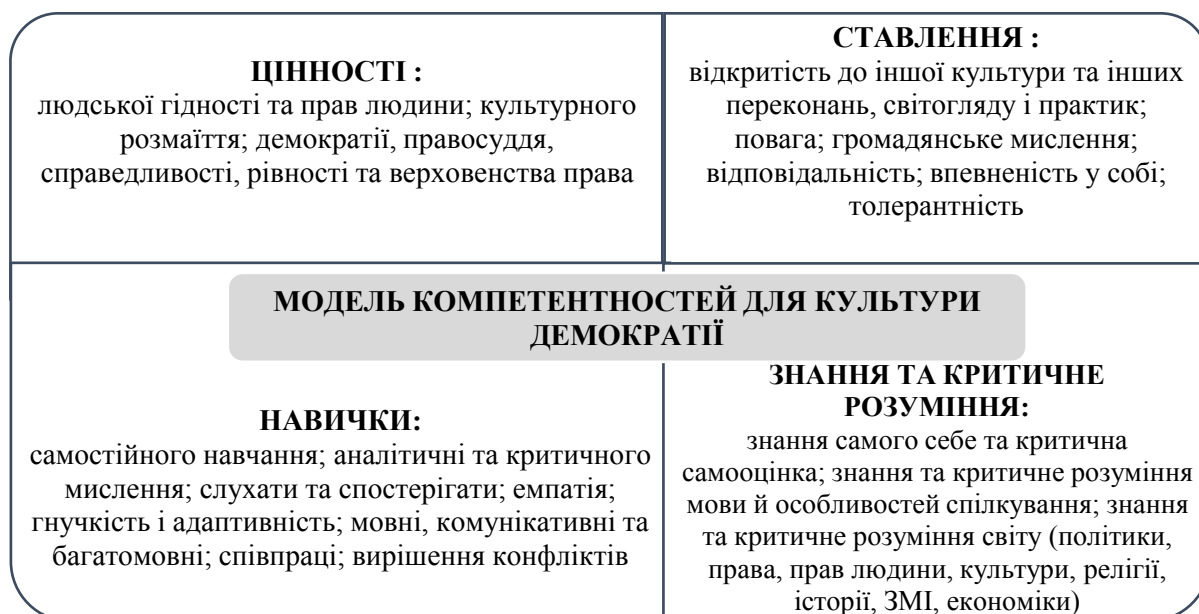

Рис. 4. Модель компетентностей для культури демократії, 2017

Отже, центральним елементом культури демократії є модель з 20 компетентностей, яких повинні набути європейські учні, щоб мати можливість активно та ефективно брати участь у демократичних процесах.

Одночасно з політикою Ради Європи щодо практичного розгортання концепту демократичного громадянства, Європейський Союз розганяє реалізацію Робочої програми «Освіта та навчання 2010», пов'язаної з навчанням активній громадянській позиції. Концептуально вона опиралася на результати дослідження розвитку освіти активного громадянства, опубліковані Європейською Комісією у 1998 р.: «концепція громадянства стає все більш плінною та динамічною, відповідно до природи самих європейських суспільств. У цьому контексті практика громадянства стає більше схожою на метод соціальної інклюзії, під час застосування якого люди спільно формують досвід архітекторів та акторів власного життя. Можливості вчитися та практикувати автономію, відповідальність, співпрацю та творчість дозволяють розвивати почуття особистої гідності та досвіду в протистоянні та терпінні двозначності та протиставлень» [6]. Громадянська освіта в глобалізованому світі більше не може бути обмежена національним чи європейським рівнем і вимагає постійної співпраці з відповідними міжнародними організаціями, соціальними партнерами, неурядовими організаціями та мережами, що діють у цій сфері.

З метою розуміння, які саме знання, вміння, цінності, установки і очікувані моделі поведінки включати до рамки громадянської компетентності, необхідно було визначити її методологічний каркас. Відтак, у цьому документі йдеться про те, що результати навчання, яке сприяє активній громадянській позиції, мають включати не тільки розвиток міжкультурного розуміння (афективний рівень), але й набуття оперативної компетентності (когнітивний рівень). Але необхідні форми афективного та когнітивного рівнів найкраще формуються за допомогою практики та досвіду (прагматичний рівень). Навчання активної громадянської позиції передбачає опанування навичок і компетенцій, які будуть потрібні молоді для ефективної участі в економічному житті в умовах технологічної модернізації, економічної глобалізації, транснаціональних європейських ринків

праці. Водночас, соціальні та комунікативні компетенції, які пов'язані зі зміненними під впливом глобалізації умовами праці та навчання, набувають вирішального значення для життя у культурно, етнічно та лінгвістично різноманітних суспільствах. Ці компетенції набули статусу компетенцій, необхідних для всіх.

Відтак, на рівні Європейського Союзу активне громадянство, поряд з самореалізацією, соціальною інтеграцією та можливістю працевлаштування/ адаптації, визначалося як одна з взаємодоповнюючих цілей освіти та навчання упродовж усього життя (2001 р.). При цьому, останнє означалося як будь-яка навчальна діяльність, що здійснюється упродовж усього життя з метою покращення знань, навичок та компетенцій в особистій, громадянській, соціальній та/або пов'язаній з роботою перспективі. Широта даного визначення привернула увагу до всього спектру формальної, неформальної та інформаційної навчальної діяльності.

Наведена вище ідея змістового наповнення громадянської освіти була конкретизована у проміжному звіті (2003) про виконання робочої програми «Освіта та навчання 2010». Експертна група наголосила, що виховання активної громадянської позиції має розвиватися за допомогою методів співпраці та в демократичних структурах, які стимулюють участь. Активне залучення учня на всіх етапах його освітнього шляху є передумовою навчання активної громадянської позиції та методам поєднання знань з компетенціями. Серед прикладів передового досвіду наводилися моделі учнівського та студентського парламентів, стійких і незалежних структур підтримки активної громадянської позиції, неперервної підготовки вчителів, оновлення низки навчальних матеріалів.

Згодом, у 2006 р. Європейський парламент визначив соціальні та громадянські компетентності як одну з 8 ключових компетентностей, що мають розвиватися у всіх учнів в процесі здобуття шкільної освіти: (1) спілкування рідною мовою; (2) спілкування іноземними мовами; (3) математичні

.....
компетентності та базові науково-технічні компетентності; (4) *IT-компетенції*; (5) вміння навчатися; (6) соціальні та громадянські компетентності; (7) ініціативність і підприємливість; (8) культурна самосвідомість і самовираження.

Усі ключові компетенції вважалися однаково важливими, оскільки кожна з них сприяє успіху в сучасному суспільстві. Основні навички соціальної та громадянської компетенції включали вміння конструктивно спілкуватися в різних середовищах, демонструвати толерантність, висловлювати й розуміти різні точки зору, вести переговори, створювати атмосферу довіри та емпатії. Громадянська компетентність базується на знанні концепцій демократії, справедливості, рівності, громадянства та громадянських прав, зокрема і того, як вони виражені в Хартії Європейського Союзу про основні права та міжнародних деклараціях чи як вони застосовуються різними інституціями на локальному, регіональному та національному, європейському та міжнародному рівнях. Громадянська компетентність базується й на знаннях про сучасні події, та тенденції національної, європейської та світової історії.

Підтримка громадянської освіти на рівні ЄС була збережена в низці інших політичних документах, зокрема у рішенні Європейської Комісії про стратегічні рамки європейського співробітництва в галузі освіти та навчання (ET 2020), в якому наголошувалося, що освіта має сприяти міжкультурним компетенціям, демократичним цінностям і повазі до основних прав людини та спрямовуватися на боротьбу з усіма формами дискримінації.

Процес створення національних систем громадянської освіти в державах-членах ЄС прискорили терористичні акти у Франції та Данії 2015 р. 17 березня 2015 р. Міністри освіти держав-членів ЄС підписали Паризьку декларацію, закликаючи поглибити зміст громадянської освіти через прийняття спільних фундаментальних цінностей, забезпечення набуття дітьми і молоддю громадянських та міжкультурних компетенцій, розвитку критичного мислення й

РОЗДІЛ 2. ІНТЕГРАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
ДО СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

медійної грамотності з метою вироблення орієнтацій на спротив всім формам дискримінації та пропаганди, зміцнення фундаменту інклюзивних суспільств. Через рік після підписання паризької декларації Європейська комісія опублікувала результати дослідження, у яких був відображений ступінь виконання Паризької декларації в державах-членах ЄС. Зокрема, дослідженням був зафіксований широкий спектр змін політик у сфері освіти, відповідних цілям Паризької декларації. І хоча кожна держава-член ЄС обрала власний фокус та конкретну спрямованість змін, вони були об'єднані спільною ідеєю просування громадянськості, європейських цінностей свободи, толерантності та недискримінації через національні системи освіти.

Корегуючи політику визначення ключових компетенцій для навчання упродовж усього життя, Рада ЄС у Рекомендаціях 2018 р. затвердила визначення компетенції як поєднання знань, навичок і ставлення (Рис. 5) та довідкову структуру ключових компетенцій, яка містила 8 ключових компетенцій: (1) грамотність; (2) багатомовна компетентність; (3) математична компетентність та компетентність в галузі науки, техніки та інженерії (4) цифрова компетентність; (5) особисті, соціальні компетентності та здатність навчатися; (6) громадянська компетентність; (7) підприємницька компетентність; (8) культурна обізнаність і компетентність висловлювання.

Знання	Навички	Ставлення
<ul style="list-style-type: none"> складається з фактів і цифр, концепцій, ідей і теорій, які вже встановлені і підтримують розуміння певної області чи предмета 	<ul style="list-style-type: none"> визначаються як здатність і здатність здійснювати процеси та використовувати наявні знання для досягнення результатів 	<ul style="list-style-type: none"> описують схильність і настрої діяти або реагувати на ідеї, людей або ситуації

Рис. 5. Сутність та структура компетентностей

Важливим елементом європейської рамки ключових компетентностей для навчання упродовж життя, затвердженої у Рекомендаціях Ради ЄС у 2018 р., було визначення громадянської компетентності як здатності діяти як відповідальні громадяни та повноцінно брати участь у громадянському та соціальному житті на основі розуміння соціальних, економічних, правових та політичних концепцій та інститутів, глобального розвитку та стійкості. Основні знання, навички та ставлення, пов'язані з цією компетенцією наведені в Таблиці 1.

Таблиця 1

Сутність та структура громадянської компетентності, 2018

Знання	Навички	Ставлення
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Основних понять і явищ, що стосуються індивідів, груп, суспільства, економіки та культури. ✓ Європейських спільних цінностей, відповідно до Ст. 2 Договору про Європейський Союз та Хартії Європейського Союзу про основні права. ✓ Сучасних подій та основних подій національної, європейської та світової історії. ✓ Цілей, цінностей і політики соціальних і політичних рухів, кліматичних і демографічних змін на глобальному рівні та їх основних причин. ✓ Європейської інтеграції, різноманітності та культурної ідентичності в Європі та світі. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Здатність ефективно взаємодіяти з іншими в спільних або громадських інтересах. ✓ Критичного мислення. ✓ Інтегрованого вирішення проблем. ✓ Аргументації та конструктивної участі у діяльності громади. ✓ У прийнятті рішень на всіх рівнях, від місцевого та національного до європейського та міжнародного. ✓ Отримувати доступ, мати критичне розуміння та взаємодіяти як з традиційними, так і з новими формами ЗМІ та розуміти роль і функції ЗМІ в демократичних суспільствах. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Повага до прав людини як основи демократії є основою відповідально-го та конструктивного ставлення. ✓ Конструктивна участь передбачає готовність брати участь у прийнятті демократичних рішень на всіх рівнях та громадській діяльності. ✓ Підтримка соціального та культурного розмаїття, гендерної рівності та соціальної згуртованості, сталого способу життя. ✓ Пропаганда культури миру та ненасильства, готовності поважати приватне життя інших та брати відповідальність за навколишнє середовище. ✓ Зацікавленість політичним і соціально-економічним розвитком, гуманітарними науками та міжкультурною комунікацією. ✓ Готовність до подолання упереджень, компромісів, де це необхідно, забезпечення соціальної справедливості та справедливості як такої.

Наведені в Таблиці 1 сутність та структура громадянської компетентності вказує на те, європейський освітній простір в умовах поширення технологій гібридних воєн зорієнтований на формування дієвої системи захисту європейських цінностей та стабільного зв'язку між інститутами ЄС, національними урядами та громадянами, що в сукупності здатні забезпечити розвиток та поглиблення демократії в ЄС. Зауважимо, що наведена структура громадянської компетентності не передбачає довіру як елемент ставлення, оскільки, на думку європейських розробників концепту громадянської освіти, молоді люди мають бути критично налаштовані щодо підзвітності державних інституцій.

Пандемія COVID-19, яка не тільки задала новий контекст для інституціоналізованих освітніх практик в ЄС, але й актуалізувала важливість життєво важливих навичок та здатності адаптуватися, управляти змінами та піклуватися один про одного, стимулювала розробку та ухвалення Європейською комісією Європейської програми навичок для сталої конкурентоспроможності, соціальної справедливості та стійкості. На рівні даного документу було визначено, що актуалізовані пандемією COVID-19 проблеми потребують розвитку стійкості, медіаграмотності, громадянських компетенцій, фінансової, екологічної та медичної грамотності, адже розвиток демократичних європейських суспільств залежить від активних громадян, які вміють розрізняти інформацію, виявляти дезінформацію, приймати обґрунтовані рішення та діяти відповідально. Таким чином, громадянська освіта позиціонується на рівні політики ЄС як механізм забезпечення підвищення демократичної стійкості об'єднання через систему функціональних інструментів, відображених у громадянських компетентностях.

Інвестування в демократичні компетенції не тільки дозволить усім громадянам ЄС брати участь у демократичному житті на рівній основі, але й дозволить їм активніше обговорювати та формувати цінності Європейського Союзу. Цінності є динамічною ознакою демократії: вони розвиваються відповідно до соціальних,

.....
економічних та політичних змін, і тому громадяни повинні постійно розуміти й застосовувати їх. Відтак, для адаптації європейських цінностей до майбутніх соціальних змін, ЄС мав надати всім громадянам засоби для опанування системи громадянських компетентностей.

Політичний курс України на повноправне членство в Європейському Союзі та одночасне практичне провадження моделі Нової української школи неминуче актуалізують необхідність не стільки розвитку громадянської освіти як такої, скільки інтеграції європейської моделі громадянських компетентностей до системи освіти нашої держави. В умовах гібридної війни суспільний статус освіти обумовлений місією та метою інституту школи щодо забезпечення незалежності, державності та демократичного розвитку України. Відтак, у школі учні повинні сформувати та ствердити уявлення про себе як про найважливішу частину українського суспільства, а не почуватися «мандрівниками», які випадково опинилися на невідомій «станції». Школа має формувати життєві імперативи громадянина, важливі для майбутнього нашої країни: заохочувати модель дієвого громадянства, підтримувати суспільство знань, розуміти потреби суспільства та економіки, заохочувати процес навчання упродовж усього життя. Відтак, завданням шкільної громадянської освіти є не механістичне формування набору громадянських компетентностей, а формування таких специфічних установок, які трансформуються на конкретні форми суспільно значимої та суспільно корисної діяльності шляхом:

- залучення учнів до громадської діяльності;
- розвитку соціальної чутливості: учень помічає прояви несправедливості та реагує на них;
- опанування інструментів відповідальності: учень вдається до відповідальних дій у своїй спільноті, конструктивно поводить себе в конфліктних ситуаціях;
- моделювання ідентичності: учень відчуває зв'язок з локальною, національною, європейською та світовою спільнотою;

– розвитку толерантності: учень поважає право інших на іншу думку, поведінку, звичаї та переконання, якщо вони не становлять загрози іншим людям, та протидіє будь-яким проявам дискримінації.

Отже, шкільна освіта є осердям формування громадянських компетентностей засобами громадянської освіти в Україні відповідно до референтної європейської моделі. Таке розуміння завдань сучасної системи освіти вказує на необхідність чіткого означення механізмів формування громадянських компетентностей, серед яких найважливішим є створення такої системи підвищення кваліфікації вчителів, що концептуально опирається на чинник неперервної модифікації фахових компетенцій, які на сьогодні виходять за межі традиційної системи підготовки вчителя до професії та мають містити потужну складову у форматі громадянських компетентностей.

Вчителі українських шкіл мають можливість удосконалювати свої компетенції у трьох формах: самоосвіти; внутрішньошкільної підготовки вчителів; інституційного вдосконалення, що здійснюється поза школою, зокрема і за допомогою інструментів проєктної діяльності. Аналізуючи означені форми підвищення кваліфікації вчителів в контексті специфіки громадянської освіти, на даному етапі реформи системи освіти в Україні найбільш прийнятною формою є інституційне вдосконалення, що здійснюється поза школою. Саме такий підхід дозволить систематизувати у вчителів розуміння того, чим є і має бути громадянська освіта, відповідно до європейської моделі громадянських компетентностей. Відтак, можна забезпечити наближення та узгодження різних поглядів на громадянську освіту, які циркулюють в середовищі вчителів, які не викладають громадянську освіту, зокрема:

– Розуміння громадянської освіти виключно як системи патріотичного виховання, відтак, формування таких компетентностей як повага до національної символіки, почуття

.....
належності до України та знань про традиції, історію та почуття патріотичного обов'язку.

– Розуміння громадянської освіти як передачу знань про демократію, відтак, формування компетентностей, пов'язаних з толерантністю, правами людини та громадянина, повагою до принципів демократичної взаємодії.

– Розуміння громадянської освіти як соціальної та благодійної діяльності, пов'язаної з прагненням до формування емпатійних установок, готовності допомагати слабшим та соціальної активності.

– Розуміння громадянської освіти у діяльнісному вимірі, відтак вироблення компетенцій, пов'язаних зі співробітництвом, вмінням працювати в проектній команді, навичками ведення переговорів і посередництва, конструктивної самооцінки.

Важливо, що всі наведені погляди на громадянську освіту є елементами європейської моделі громадянської освіти, яка передбачає, що компетенції та вміння, вироблені в її рамках, передусім пов'язані з функціонуванням людини у громаді, відносинами з іншими та участю в діяльності інститутів, які спрямовані на вирішення проблем. Громадянські компетенції також пов'язані з можливістю реалізувати свої громадянські права на практиці, а такі навички неможливо передати лише у вигляді певного обсягу знань. Молоді люди повинні мати змогу застосовувати різноманітні види діяльності на рівнях класу та школи, які мають бути моделлю спільноти, у якій відображено принципи функціонування демократії.

Відтак, можемо означити ще один важливий механізм формування громадянських компетентностей засобами громадянської освіти в Україні – демократична організація шкільного середовища, що передбачає консолідацію педагогічної спільноти та учнів навколо спільної розробки бачення, цілей і завдань школи.

Демократична організація життя шкільної громади заохочується, шляхом створення відповідних умов для учнів та

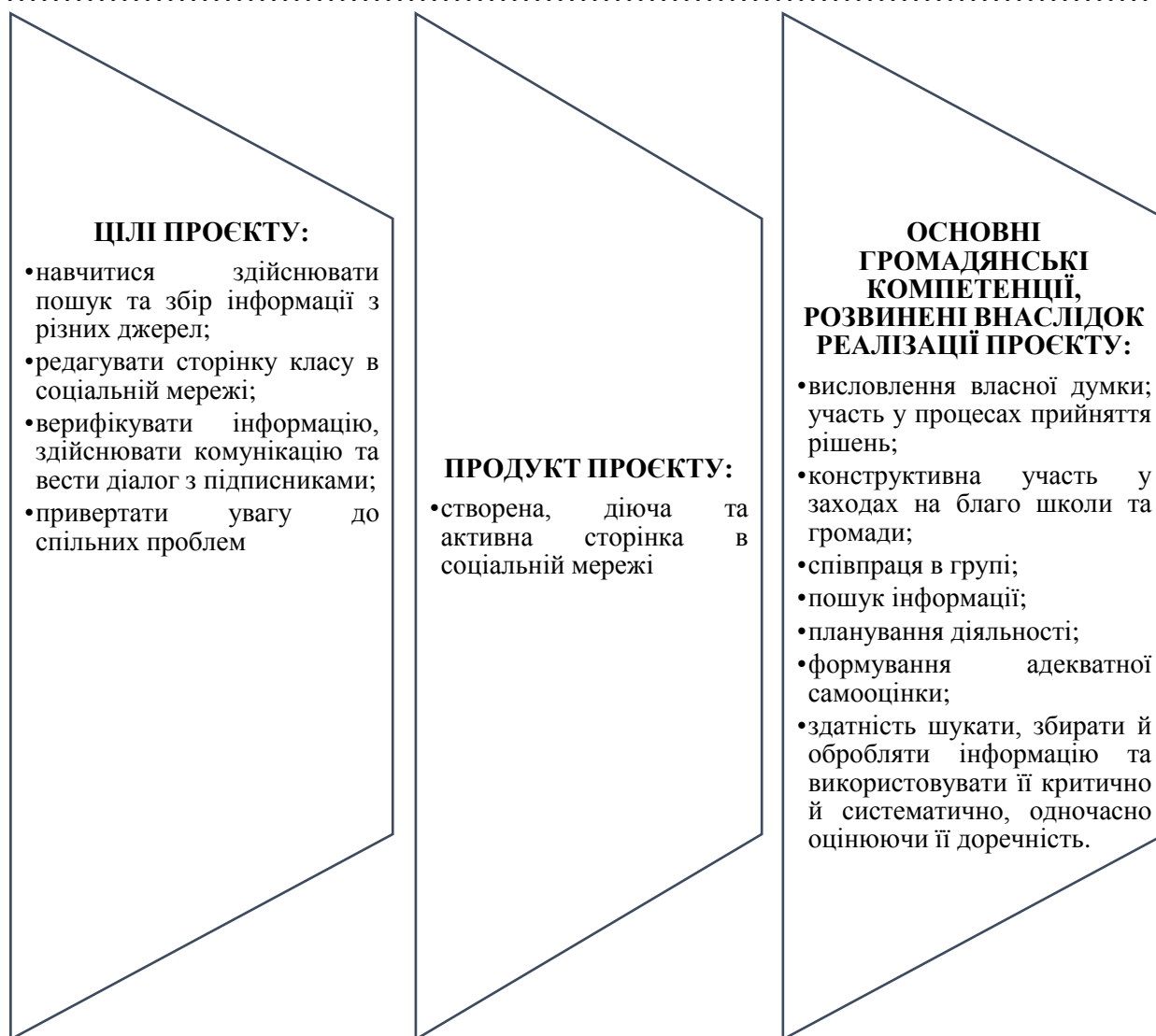
вчителів. Зокрема, учні повинні мати: доступ до різних джерел інформації та різних точок зору; можливість брати участь в обговореннях на класному та шкільному форумах; інструменти впливу на окремі сфери шкільного життя через участь в діяльності органів шкільного самоврядування; можливість розвивати демократичні цінності. Щодо вчителів, то демократична організація життя шкільної громади передбачає планування робочого часу для виконання завдань у сфері громадянської освіти, забезпечення вчителів необхідними методичними матеріалами, формування цілісної концепції дій під час формування громадянських компетентностей засобами громадянської освіти, орієнтація на залучення батьків до шкільного життя тощо. Громадянська освіта також означає використання типових шкільних ситуацій для формування соціальних та громадянських компетенцій.

Громадянська освіта вимагає системної та послідовної діяльності, відтак вона буде ефективною, якщо всі вчителі разом з керівництвом та за підтримки батьків будуть мати спільне бачення, яке вони послідовно реалізовуватимуть. Якщо окремі вчителі намагатимуться внести зміни, відповідні простору громадянської освіти, в «неприятне» освітнє середовище, їм буде важко досягти бажаних інновацій. Активні вчителі чи адміністрація школи, стикаючись з опором шкільного середовища, не можуть передати учням практичної складової громадянських компетенцій. Зазвичай, основною перешкодою для реальних змін є відсутність (недосконалість) співпраці у шкільній громаді між адміністрацією, вчителями, батьками та учнями, які воліють діють за усталеними моделями. Щоб змінити це, необхідно обговорити цілі освіти, зокрема і громадянської освіти в її європейській моделі, працювати над зміною ставлення до відповідальності – насамперед над тим, що робимо ми (вчителі), а потім над тим, що вміють робити учні (батьки). Вчителі повинні керуватися принципами відповідальності та свободи, не перекладаючи проблеми опанування громадянськими компетенціями на

.....
«об'єктивні чинники», такі як брак часу чи перевантажений навчальний план. Відтак, важливо, щоб шкільне середовище було переконане в необхідності демократичних змін засобами громадянської освіти. Працюючи в команді, а не окремо, маючи директора-лідера, а не керівника, формуючи зрозумілий формат відносин з учнями та батьками відбуватиметься розвиток метакогнітивних компетентностей членів педагогічного колективу та поглиблена саморефлексія, які є основою громадянської освіти.

Зрештою, важливим механізмом формування громадянських компетентностей засобами громадянської освіти в Україні є опертя на проєктну діяльність учнів, яка виходить за межі конкретного навчального предмету. Такий підхід формуватиме в учнів та поглиблюватиме у вчителів такі важливі громадянські компетентності як: здатність співпрацювати з іншими; виявляти інтерес до минулого і майбутнього громади та її соціально-економічного розвитку; висловлювати власні думки та брати участь у процесах прийняття рішень; брати участь у розв'язанні проблем розвитку регіону та громади.

Наведемо приклад проєкту, який можна реалізувати у будь-якій школі, гімназії чи ліцеї та який спрямований на розвиток критичного мислення та формування активної громадянської позиції. Оскільки ми живемо в цифрову епоху, багато учнів навчилися спочатку користуватися різноманітним цифровим обладнанням, і тільки потім – читати та писати. Відтак, вміння свідомо використовувати інформацію є надзвичайно актуальним та важливим, а виконання ролі медіа-творців стане найкращим способом досягнення основних цілей проєкту. Проєкт створення та ведення інформаційної сторінки класу у будь-якій соціальній мережі за вибором сформує в учнів, відповідне сучасному інформаційному суспільству, уявлення про функціональну складність медіа-систем та допоможе їм стати більш критичними реципієнтами медіа-повідомлень (Рисунок 6).

Рис. 6. Планування проєктної діяльності з метою формування громадянських компетентностей

Реалізація такого проєкту допоможе пройти учням, спільно з вчителями та батьками, шлях від реципієнтів соціальних медіа до набуття статусу його творця. Дуже важливим аспектом такого формату проєкту є формування критично налаштованого медіа-реципієнта, який, одночасно перебуваючи в статусі медіа-творця, постає перед необхідністю вирішувати, що буде інформаційним ядром соціальної сторінки, як формуватиметься коло підписників, у якому форматі відбуватиметься комунікативна взаємодія із ними, яким чином привертатиметься увага громади та її окремих членів (сусідів, вчителів, батьків, посадовців) до повсякденних

.....
проблем школи, класу та учня. Соціальна сторінка, як продукт проєкту з громадянської освіти, має ґрунтуватися на визнаних медіа-стандартах, зберігати незалежність та надавати достовірну інформацію. Опираючись на такий підхід, учні навчаться розрізняти інформацію та думки, розуміти природу соціальних настроїв та мотивацію громадської діяльності.

Отже, наразі ми маємо справу з динамічним розвитком партисипативної демократії, якість якої залежить від того, чи є громадяни громадянами – відданими справі та зорієнтованими на спільне вирішення суспільних проблем локального, регіонального та національного рівнів. Участь у громадському житті вже не обмежується циклічним обранням представників до інститутів влади та органів місцевого самоврядування, а конкретизується через участь в дебатах, консультаціях, голосуванні, ініціації проєктів та реалізації ініціатив.

Визначення європейським політикумом громадянських компетентностей як одного з ключових аспектів процесу навчання упродовж життя є результатом переконання європейської спільноти, що освітня діяльність має бути спрямована на підготовку людини до вироблення та реалізації активної громадянської позиції. На рівні освітньої політики ЄС, активне громадянство передбачає чотири формати участі в суспільно-політичному житті: (1) участь, пов'язана з представницькою демократією – голосування та членство в політичних партіях; (2) конвенційний протест та ініціювання змін – членство у громадських організаціях, участь в демонстраціях, підписання петицій, ініціювання дебатів; (3) участь у процесах прийняття рішень на рівні місцевої громади – низові ініціативи та соціальна активність; (4) просвітницька діяльність – пропагування демократичних цінностей, ідеї прав людини та толерантності.

Громадянська освіта є важливою частиною державної освітньої політики України, функції якої відображені у стратегічних документах та базових навчальних програмах. Однак напями реалізації політики формування громадянських

компетентностей часом залишаються на рівні декларацій. В Європейському Союзі сформована та інкорпорована в простір політики ідея, що розвиток громадянських компетентностей готує учнівську молодь до ефективної та конструктивної участі в суспільно-політичному та професійному житті. Ці компетенції можуть стати в нагоді в будь-який момент життя, оскільки вони дозволяють функціонувати серед людей і з людьми, адже стосуються співпраці, вирішення конфліктів і побудови довіри. Принциповим для розвитку громадянської освіти в Україні є розуміння того, що вироблення та ствердження громадянських компетенцій базується на апробованому європейським досвідом одночасному збагаченні знань, формуванні відповідного ставлення та вдосконаленні практичних навичок.

Використані джерела

1. Рамки компетентностей для культури демократії. Т. 1. Контекст, концепції та модель. URL: <https://theewc.org/content/uploads/2020/02/VOL-1-UKR.pdf>
2. Рамки компетентностей для культури демократії. Т. 2. Дескриптори компетентностей для культури демократії. URL: <https://theewc.org/content/uploads/2020/02/VOL-2-UKR.pdf>
3. Рамки компетентностей для культури демократії. Т. 3. Рекомендації щодо впровадження. URL: <https://theewc.org/content/uploads/2020/02/VOL-3-UKR.pdf>
4. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини. Прийнята в рамках Рекомендація CM/Rec (2010) 7 Комітету Міністрів. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/council-of-europe-charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>
5. 2010 Work Programme related to the learning of active citizenship (European Commission 1998).
6. 52003SC1250. Implementation of the «Education & Training 2010» program – Supporting document for the draft joint interim report on the implementation of the detailed work program on the follow-up of the objectives of education and training systems in Europe {COM (2003) 685 final} /* SEC/2003/1250 final */. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52003SC1250>

7. Council of Europe. (2002). Recommendation Rec (2002)12 of the Committee of Ministers to member states on education for democratic citizenship.
8. Council of Europe. Committee of Ministers. Declaration and Program on Education for Democratic Citizenship, Based on the Rights and Responsibilities of Citizens. (Adopted by the Committee of Ministers on 7 May 1999, at its 104th Session). URL: <https://rm.coe.int/09000016805359c1>
9. Council of Europe. Second Summit of Heads of State and Government (Strasbourg, 10–11 October 1997). Final Declaration and Action Plan. URL: <https://rm.coe.int/168063dced>
10. Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences for Lifelong Learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01). *Official Journal of the European Union*. 4.6.2018. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=EN)
11. European Commission. Communication on Making a European Area of Lifelong Learning a Reality. Brussels, 21.11.2001 COM(2001) 678 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0678:FIN:EN:PDF>
12. European Commission. European Skills Agenda For Sustainable Competitiveness, Social Fairness And Resilience. 01/07/2020. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&furtherNews=yes&newsId=9723>
13. European Commission/EACEA/Eurydice, 2016. Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education: Overview of education policy developments in Europe following the Paris Declaration of 17 March 2015. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ebbab0bb-ef2f-11e5-8529-01aa75ed71a1>
14. European Council. Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training ('ET 2020'). (2009/C 119/02). *Official Journal of the European Union*. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XG0528\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XG0528(01)&from=EN)
15. European Parliament. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC). *Official Journal of the European Union*. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R0962\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R0962(01)&from=EN)

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/
?uri=CELEX:32006H0962&from=EN

16. Humboldt University of Berlin, and University of Maryland-College Park. IEA Civic Education Study, 1999: Civic Knowledge and Engagement Among 14-Year-Olds in 23 European Countries, 2 Latin American Countries, Hong Kong, Australia, and the United States. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributor], 2016-11-07. URL: <https://doi.org/10.3886/ICPSR21661.v3>
17. Informal meeting of European Union Education Ministers Paris. Declaration on Promoting citizenship and the common values of freedom, tolerance and non-discrimination through education. Tuesday 17 March 2015. URL: https://eu2015.lv/images/notikumi/2015-3-10_Declaration_EN.pdf
18. Rychen D. S., Salganik, L. Eds. Key Competencies for a Successful Life and a Well-functioning Society. Göttingen: Hogrefe & Huber 2003.